
РЕЦЕНЗІЇ

УДК 378(09)(477.51)(049.32)

Л. І. Драчук

Хвала тобі, науки храм високий!

(Рецензія на мемуари : Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів : мемуари : у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Т. 1 : 1820–1919. – 507 с. ; Т. 2 : 1920–2010. – 530 с.)

Українська багатотисячолітня культура має свою унікальність. Глибокі знання таких духовних надбань народу як мова, освіта, мистецтво, релігійні вірування, народна творчість – шлях до відродження української нації.

Багато фактичного матеріалу, відсутнього в інших джерелах, містить мемуарна література. Вона насичена роздумами авторів про події, враження від цих подій, допомагає відчувати дух часу, настрої, колорит певної епохи. Мемуари – своєрідний феномен культури, який відображає суспільну активність людей минулого, спроби зафіксувати й оцінити все, що відбувалося. Створюючи мемуари, автор не тільки відтворює події, епоху, а й аналізує, розкриває її неповторність, унікальність, висловлює свою точку зору на все, про що йдеться.

Важливу роль у вивченні складних культурно-історичних процесів і явищ, особливостей їх формування відіграють наукові видання, які суттєво збагачують наші знання про події минулого. Таким виданням є мемуари "Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів" (Ніжин, 2015). Укладачами їх та авторами вступної статті і приміток виступили відомі дослідники цього вишу, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри Самойленко Григорій Васильович та кандидат історичних наук, доцент, проректор (а нині ректор) Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Самойленко Олександр Григорович. Книга являє собою унікальне явище публікацій мемуарної і епістолярної літератури. Вперше в історичній послідовності за допомогою спогадів студентів і викладачів представлено навчально-виховне, наукове та громадське життя Ніжинської вищої школи протягом 200-літньої її історії. На основі низки музейних документів, спогадів, які зберігаються в різних архівах, у тому числі і Ніжинської вищої школи, дослідники знайомлять читача

з історією одного з найстаріших вишів України. Вступна стаття мемуарів приваблює своєю глибокою послідовністю, яскравістю викладу. Зазначимо, що передмова вчених є окремим науковим дослідженням, у якому прослідковується історія життя вишу. Автори зазначають, що цей навчальний заклад "завжди давав ґрунтовну вищу освіту, функціонуючи під різними назвами. Протягом усього історичного часу існування заклад очолювали директори, професори та доценти, усього 28, кожний із них намагався створити таку атмосферу, яка б сприяла розвитку науки, літературної та мистецької творчості" [Т. 1, с. 4]. Автори доводять, що Ніжинська вища школа посідає визначне місце у науці. Праці вчених Ніжинської філологічної та історичної шкіл відомі далеко за межами України. Дослідники у вступі до видання зазначають актуальність проблеми: "... відновити історію одного з найстаріших вишів України... У спогадах часто закарбовані такі миттєвості особистого, громадського життя у навчальному закладі, які не можна знайти в офіційних документах, що зберігаються в архівах" [Т. 1, с. 8].

Матеріали, представлені в мемуарах, являють величезний інтерес і належать до малодосліджених. Деякі з них були опубліковані у монографії цих же авторів "Ніжинська вища школа: сторінки історії" (2005) та книзі "І дорогий і незабутній" Т. Д. Пінчук. Дослідники зазначають, що добір спогадів проходив з погляду їх цінності, повноти і важливості фактів, відбитих у них. Із об'ємних матеріалів добиралися найкращі фрагменти, які давали можливість розкрити історію заснування вишу, важливі події, що мали місце у житті навчального закладу, особливості студентського життя, яскраві постаті викладачів і їх роль у суспільному житті. Представлені мемуарні, щоденникові, епістолярні свідчення, різні за обсягом і редакцією. Ці документи розташовані у хронологічній послідовності.

Зазначимо, що у мемуарах використаний покажчик, який дає можливість легко користуватися матеріалами: у 1 томі – 918, у 2 – 1369. Мемуари містять детальні історичні коментарі, примітки.

Перший том мемуарів присвячений періоду 1820–1919 рр. і включає такі частини: "Гімназія вищих наук князя Безбородька", "Фізико-математичний ліцей князя Безбородька" (1832–1840), "Юридичний ліцей князя Безбородька" (1840–1875), "Історико-філологічний інститут князя Безбородька" (1875–1919).

Відкривають перший розділ спогади професора К. А. Моїсеєва, у яких висловлений погляд на важливий період організації і становлення навчального закладу, особливості культури і суспільне життя

м. Ніжина, з його величною архітектурою. Особливий інтерес викликають спогади про першого директора – Василя Григоровича Кукольника [Т. 1, с. 34]. Матеріали спогадів П. Г. Редкіна, Т. Г. Пашенко, П. О. Куліша, В. І. Шендрока розкривають атмосферу навчального закладу, особливості освітнього процесу, формування естетичних поглядів і художніх смаків гімназистів. Йдеться про талановитих професорів, викладачів, через яких здійснювалися зв'язки Ніжинської гімназії вищих наук з культурними й освітніми закладами європейських країн.

Першим директором Гімназії вищих наук кн. Безбородька був відомий учений, професор С.-Петербурзького університету Василь Григорович Кукольник (1765–1821), для якого "все науки, все язики были ему равно любезны; он предавался изучению каждого предмета с любовью специалиста" [Т. 1, с. 57]. Представлена також яскрава особистість Івана Семеновича Орлая, людини багатогранної, обдарованої. За освітою – лікар, знав історію, культуру, цікавився мовами, захистив дисертацію на звання доктора медицини. "Время управления Гимназией Высших Наук кн. Безбородка Иваном Семеновичем Орлаем неоспорима должно признать самым блистательнейшим периодом ее существования" [Т. 1, с. 50], – зазначає автор спогадів. Він удосконалив програму, розроблену Кукольником, намалював низку нових заходів які покращили роботу гімназії. При ньому працювали викладачами професори К. Б. Шапалінський, М. Г. Білоусов, Ф. І. Зінгер, М. Ф. Соловійов, І. Я. Ландражин та інші. У спогадах В. Г. Кукольника, П. Г. Редкіна, К. А. Моїсеєва яскраво постають ці особистості, їх ставлення до гімназистів, високий рівень підготовки, вплив на формування морально-етичних рис молоді. З великою повагою і любов'ю згадується професор М. Г. Білоусов: "... справедливость, честность, добрый совет, в приличных случаях необходимое одобрение, все это благотельно действовало на кружок студентов" [Т. 1, с. 76]. І. Я. Ландражин: "... необыкновенная доброта. Благородство и кротость его веселого характера доставили ему общую любовь воспитанников; он принял на себя заведывание гимназической библиотекой" [Т. 1, с. 79]. Ф. І. Зингер: "... открыл нам новый, живописный родник истинной поэзии, принадлежал к числу преподавателей, оставивших самые приятные воспоминания в своих слушателях" [Т. 1, с. 80].

У Гімназії вищих наук кн. Безбородька працювали різні викладачі. Прогресивно налаштовані пробуджували у своїх вихованців потяг до знань, розвивали творчі здібності, закладали міцний фундамент для розвитку і розкриття таланту гімназистів. Кожен із наставників

відіграв важливу роль і у житті Миколи Гоголя. Значна частина епістолярних і мемуарних джерел розкриває особливості характеру Миколи Гоголя, його взаємостосунки з товаришами по навчанню, світ захоплень (Т. Г. Пащенко, П. О. Куліш, В. І. Шендрок, І. Г. Кулжинський та інші). Особливий інтерес становлять спогади про театральне життя, читацькі уподобання, коло проблем, світогляд майбутнього письменника "Замечательная наблюдательность и страсть к сочинениям пробудилась у Гоголя очень рано и чуть ли не с первых дней поступления его в Гимназию высших наук. Но при занятии науками почти не было времени для сочинений и письма" [Т. 1, с. 118]. Ці спогади дають підстави стверджувати, що навчання в гімназії вплинуло на майбутнє життя, мету і призначення Миколи Гоголя. Формування особистості майбутнього письменника відбулося саме в гімназії. Архівні матеріали, з якими автори мемуарів знайомлять читача в заключній статті першого розділу "Н. В. Гоголь в начале литературной карьеры" (из воспоминаний соучеников Гоголя) є коментарем до творчості письменника. Деякі суперечливі твердження мемуаристів пояснюються в кінці розділу укладачами книги, що дає можливість читачам сприймати сучасну точку зору.

Мемуарні документи розкривають духовний світ гімназистів, атмосферу навчального закладу, своєрідність особистості Гоголя, розширюють нашу уяву про оточення майбутнього письменника, дозволяють глибше відчувати настрій епохи, естетичні і духовні традиції цього яскравого періоду. Розділ багато ілюстрований, що допомагає "побачити" фрагменти подій минулого: малюнки Гоголя, портрети перших випускників Гімназії вищих наук, книги, якими користувались студенти, офіційні документи, інтер'єр кімнат гімназії, фрагменти спектаклів і т. ін.

Наступний розділ мемуарів присвячений "Фізико-математичному ліцею князя Безбородька (1832–1840) і Юридичному ліцею (1840–1875)".

Дослідницький інтерес авторів мемуарів викликають такі особистості: І. Г. Кулжинський, К. М. Сементовський, Д. І. Журавський та ін. У нарисі І. Г. Кулжинського про Д. Є. Ясновського – останнього директора Гімназії вищих наук кн. Безбородька, – йдеться про цікаві факти із життя навчального закладу та розкривається реакція директора у зв'язку зі справою про вільнодумство, його ставлення до прогресивних професорів. Стаття К. М. Сементовського засвідчує велику любов до науки, високу моральність К. Г. Купфера – доктора філософії і професора чистої математики в Ліцеї князя Безбородька.

Нарис Д. І. Журавського знайомить з яскравою постаттю П. І. Собка, автора низки проектів, статей, відкриттів. Спогади М. В. Гербеля – відомого письменника, перекладача, випускника Юридичного ліцею кн. Безбородька 1848 р. присвячені професорам Юридичного ліцею М. А. Тулову, П. Н. Даневському. Статті К. Є. Троцини і П. С. Коробки розкривають діяльність талановитих викладачів юридичних предметів М. Х. Бунге, І. А. Максимовича, П. К. Скорделі – умови роботи, широку ерудицію. Розділ ілюстрований уважно відібраними науковцями фотографіями випускників Юридичного та Фізико-математичного ліцею, його директорів та викладачів. Ми бачимо прилади, якими користувалися студенти Фізико-математичного ліцею. Усе це – свідчення особливостей життя навчального закладу, емоційної атмосфери, ставлення студентів до навчання.

Іще один яскравий період життя навчального закладу – це "Історико-філологічний інститут князя Безбородька (1875–1919)". Спогади А. В. Круковського – випускника словесного відділення Історико-філологічного інституту (1882) під назвою "Старое педагогическое гнездо" знайомлять читачів з науковою діяльністю першого директора Історико-філологічного інституту М. О. Лавровського, який очолював виш з 1875 до 1882 р. Автор розкриває особливості навчального процесу, ділиться своїми враженнями про м. Ніжин, студентський гурток, перші створені студентами прилади, стосунки між викладачами і гімназистами. Згадує професорів "нового типу" : М. Я. Грота, П. В. Нікітіна, А. С. Будиловича, які захоплювали своїми лекціями, з повагою ставились до студентів і були прикладом для наслідування. Привертають увагу дослідників спогади доктора історичних наук, професора, В. К. Піскорського, який працював в Історико-філологічному інституті в 1898–1905 р. Автор знайомить читачів з історією професорства в Ніжині, ділиться враженнями від нового оточення, творчої роботи, розповідає про суспільно-політичні події цього періоду (єврейський погром 19 жовтня). Фрагмент спогадів є яскравою ілюстрацією епохи і передає емоційний стан учасників подій та ставлення до них.

Проблеми освіти, виховання, творчості, духовної еволюції, особливості Ніжинської інститутської атмосфери, важливі культурні події постають у спогадах випускників З. Г. Френкеля, В. В. Данилова, Л. І. Пуцилова, Г. Ю. Феддерса, О. М. Образцова, О. О. Карпеко, Д. Ф. Залесського, першої студентки інституту – О. О. Левковцевої. Вміщуючи ці матеріали, укладачі мемуарів дають можливість відчутти, чим жив навчальний заклад у той час, знайомлять з представниками прогресивної талановитої молоді, її участю у громадських справах і

житті вишу, розкривають роль викладачів-наставників у цьому процесі.

Наукові традиції попередників продовжували розвивати й удосконалювати вчені, тепер уже минулого ХХ ст. У другому томі мемуарів дослідники знайомлять з епістолярною спадщиною нового періоду з 1920 до 2010 р. Цей том складається з таких розділів: "Науково-педагогічний інститут (1920–1921)"; "Інститут соціального виховання (1930–1933)"; "Ніжинський педагогічний інститут (1933–1939)"; "Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя (1939–1945)". Наступний період – "Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя (1945–1998)"; "Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя (1998–2004)". Ці етапи є важливими віхами життя вишу, його історії і традицій.

У першому розділі укладачі знайомлять читачів із спогадами випускників: В. М. Будинчука, О. О. Карпека, О. І. Германовича, І. Я. Павловського, П. П. Плюща та ін. Перед нами складний період життя вишу й держави – Перша світова війна, революція 1917 року, економічні труднощі в країні. У спогадах висвітлені яскраві факти: участь студентів у політичному житті, важкі матеріальні умови для викладачів, співробітників, студентів вишу. При цьому демонструється велике бажання вчитись, творити, вносити вклад в українське відродження. Фрагменти тексту, вміщені в мемуарах із книги О. Н. Мак "З часів єжовщини", дають можливість пережити разом з авторкою цей страшний і складний час, коли заарештовували професорів, студентів, нищилась наука, коли, навіть, "конспекти ставали небезпечними [Т. 1, с. 121].

Спогади М. О. Неліна, М. Н. Шуста, Г. П. Васильківського та ін. відтворюють життя вишу у воєнні роки, участь викладачів і студентів у військових діях, партизанському русі, підпіллі. Патріотизм, сила волі, мужність, віра в перемогу, переповнює серця авторів спогадів.

Повоєнний період 1945–1955 років постає у згадках І. П. Костенка, П. О. Галактіонова, Г. П. Скрипки, І. П. Коровая, В. О. Євстратова, П. Т. Жили та ін. Серед них викладачі, заслужені вчителі, письменники. Автори схиляються до думки, що інститут виховував їх оптимістами, вчив творити добро, прагнути до світлого і прекрасного. У пам'яті випускників постають викладачі, які стали прикладом у житті. Незважаючи на складні умови – в інституті працювала літературна студія, гуртки самодіяльності, проходили зустрічі з письменницькою елітою. Завжди величним було свято відзначення пам'яті Миколи Гоголя.

Спогади випускників 50–60-х рр. ХХ ст.: А. П. Грищенко, В. М. Половця, В. М. Тригоровського, Н. Д. Даньшиної та інших, які стали

гордістю навчального закладу, підтверджують високий рівень викладання у виші, сумлінне ставлення викладачів до свого обов'язку, високу повагу до студентів. Випускники згадують О. Д. Королевича, А. Д. Батурського, Ф. Я. Середу, М. С. Чубача, О. І. Близнюка, Л. Й. Коцюбу та багатьох інших.

Рубіж 60–70-х рр. автори мемуарів розпочинають із заміток П. В. Михеда. Цей фрагмент – яскрава розповідь про важливі події життя вишу, роботу літературної студії, бібліотеки, аудиторні заняття, зустрічі з письменниками, організацію побуту студентів, світ захоплення, спортивне життя навчального закладу. "Наша пам'ять уміло селекціонує минуле, суб'єктивно вбираючи з плину часу те, що здається важливим і значним" [Т. 2, с. 320]. З любов'ю автор згадує імена викладачів: Л. Г. Керенцеву, Г. Г. Аврахова, Д. С. Наливайко, О. М. Євстаф'єву, які мали найбільший вплив у важливу пору молодості.

Укладачі мемуарів відібрали цікаві спогади цього періоду життя вишу: О. В. Бобиря, К. Г. Авраменко, Т. А. Марченко, О. М. Євстаф'євої, Н. А. Андрієць, Г. А. Савченко, В. П. Яковця, Л. В. Костенко, Н. І. Лукашової, О. Ф. Мисник, А. Г. Шкуліпи. В них йдеться про досягнення у галузі науки, літературно-мистецькому житті, нові ідеї, відкриття, яскраві здобутки вишу, роботу студентського театрального колективу, художню самодіяльність, зустрічі з видатними людьми. Згадуються імена тих, хто вчив бороти труднощі, бути мудрими, мужніми, доброзичливими, поважати людей, цінувати дружбу, не звертати з обраного шляху: Ф. С. Арвата, Г. В. Самойленка, П. О. Сердюка, В. В. Крутиуса, А. В. Домбровського, А. Б. Живоглядова та ін.

Серед спогадів 80-х вміщений лист випускниці філологічного факультету, Д. О. Серегбаєвої. Це період, коли у Ніжинському педагогічному інституті навчалися студенти інших республік: Казахстану, Узбекистану й ін. Авторка листа ділиться враженнями про місто і навчальний заклад. На її думку, навчання в Ніжині – це найщасливіші роки. Згадуються подорожі, екскурсії, практика, гастролі самодіяльного колективу до Мінську, Києва, Прибалтики, Дніпропетровська. При зустрічі випускники філологічного називають себе "ніжинцями", пам'ятають і виконують українські пісні, згадують викладачів-наставників, які стали друзями: А. С. Білу, В. Й. Томека, Т. В. Михед, Т. Качалову.

Вчені вміщують у двохтомному виданні мемуарів спогади випускників різних факультетів. Це відкриває читачеві можливість зрозуміти романтику філологічного: шкільні і фольклорні практики, поетичні вечори; свята і будні фізико-математичного; подорожі природничо-географічного; дні факультету і КВК історико-юридичного;

участі у благодійних імпрезах соціально-гуманітарного; фестивалі, концерти і призові місця факультету культури і мистецтв; відкриті пари, засідання клубу факультету іноземних мов.

У мемуарах в хронологічній послідовності вміщені фотографії викладачів, які захистили докторські дисертації, мають державні звання і нагороди. Важливо, що укладачі мемуарів знайомлять читачів з поезією випускників Ніжинської вищої школи різних років. Вчені зазначають, що "завдячуючи Ніжинській вищій школі підготовлена велика кількість тих, хто ніс у широкий людський загал протягом 2-х століть світло знань і радість спілкування" [Т. 1, с. 9]. Хочеться відмітити, що з виходом у світ мемуарів "Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів", вивчення історії вишу, набуває нового характеру. Відібраний і систематизований матеріал, представлений у двотомному виданні допомагає осмислити не тільки етапи розвитку навчального закладу, а й історію української і європейської культури.

Література

1. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів : мемуари : у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин НДУ ім. М. Гоголя, 2015.

Т. 1 : 1820–1919. – 507 с.

2. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів : мемуари : у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015.

Т. 2 : 1920–2010. – 530 с.